

آگورا و روابط اجتماعی - فرهنگی در آتن دوره کلاسیک

حسن کریمیان*
سیدمهدی موسوی نیا**

چکیده

از آنجایی که فضاهای شهری کانون تمرکز ساکنان زمین‌اند، آنها را می‌توان مناسب‌ترین عرصه تظاهر و تجلی فرهنگ بشری، ارتباطات اجتماعی و تاریخ ملت‌ها به شمار آورد. همچنان‌که ساختار فرهنگی و اجتماعی یک ملت می‌تواند بر تظاهرات کالبدی شهرها اثرگذار باشد، ویژگی‌های کالبدی و فضایی شهرها هم می‌توانند در پویایی، استمرار و یا تغییر روابط اجتماعی و فرهنگ ملت‌ها مؤثر واقع شوند. «آگورا» به مثابه یکی از فضاهای شهری آتن در دوره کلاسیک، سهم شایان توجهی در برقراری روابط اجتماعی - فرهنگی شهروندان و تأمین مردم‌سالاری داشته است. پاسخ به این پرسش که فضای مذکور تا چه حد در تأمین عملکردهای فوق‌ایفای نقش می‌کرده، نیازمند مطالعه موقعیت آن در میان سایر عناصر شهری، نقش و میزان تعمد دولت‌مردان در شکل‌گیری ارتباطات مؤثر شهری، و بالاخره میزان آشنایی شهروندان به کارکردهای فضاهای شهر مذکور است. نوشته حاضر که با هدف نشان دادن تأثیر آگورا در تأمین مردم‌سالاری و تنظیم رفتارهای اجتماعی ساکنان شهر آتن دوره کلاسیک تدوین شده است، به تحلیل عملکرد این فضا و بناهای اطراف آن در برهم‌کنش‌های اجتماعی - فرهنگی آتن می‌پردازد. به عبارت دیگر، در نوشته حاضر سعی شده تا با روش هرمنوتیک، از دل آثار معماری، عملکرد و ارتباطات فضایی شکل‌گرفته در آتن دوره کلاسیک بازسازی شود.

تحقیق حاضر، ضمن بازسازی روابط اجتماعی - فرهنگی شهروندان آتنی در آگورا، روشن ساخته است که این فضا فراهم‌کننده زمینه‌های «مردم‌سالاری» در آتن کلاسیک، و بناهای اطراف آن نیز تأمین‌کننده «منافع عامه» بوده و احداث این مجموعه اقدامی در نیل به «آرمان شهر موعود» به حساب می‌آمده است. به عبارت دیگر، درخشش تفکر آتنی‌ها در عهد کلاسیک در زمینه‌های فلسفه و علم، هنر، فنون و تجارت، تعلیم و تربیت، حکومت، آزادی‌های مدنی و ارتباطات اجتماعی به نحوی ملموس در آگورا متجلی شده است.

واژگان کلیدی

آگورا، آتن، دوره کلاسیک، فضای شهری، روابط اجتماعی، روابط فرهنگی.

*. دکتری باستان‌شناسی. عضو هیئت علمی گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران. hkarimi@ut.ac.ir

** . پژوهشگر دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تهران. نویسنده مسئول ۸۲۰۹۶۷۷۳ - ۰۲۱. m.mousavinia@ut.ac.ir

مقدمه

شهر، ساختی نمادین دارد که در آن مجموعه‌ای از علایم، رابطه میان طبیعت، فرهنگ، فضا و جامعه تنظیم شده است. فضاهای شهری تجلی‌گاه فرهنگ، تمدن و پیشرفت علمی و تکنولوژیکی یک جامعه به شمار می‌آیند. در شهرها، هر واحد معماری، به هر شکل و اندازه‌ای که باشد، قابلیت آن را دارد که مفهومی خاص را منعکس سازد. مردم سازنده یک شهر هرگاه فرصت اندیشیدن بیشتری پیدا کرده و توانسته‌اند سلیقه‌های خاص خود را در زمینه‌های روابط کاربردی فضاها با نیازهای روحی خود در آمیزند، شهری ساخته‌اند که مظاهر و علایم بیشتری از خصوصیات فرهنگی سازندگان را در خود منعکس ساخته است. از این رو است که: "هر شهر کهن با سیمای ظاهری و شکل‌های خاص خویش می‌تواند با کتابی با نگارش خاص خویش، زبان بسته خویش و خلاصه با سبک خود مقایسه شود" (شوا، ۱۳۷۵: ۷۴).

شهرهای کهن به زیباترین وجه بیانگر هویت کالبدی و بصری جهت درک کارکردهایشان بوده‌اند. به عبارت دیگر، سیمای بیرونی عناصر این شهرها، انعکاس‌دهنده هویت ساکنانشان است و چنین به نظر می‌رسد که تلاشی آگاهانه و هدفدار جهت هویت‌بخشی آنها صورت پذیرفته است. فضاهای شهری توانایی برقراری روابط اجتماعی - فرهنگی بین شهروندان را دارد. میزان این تعاملات نیز در زمان و مکان خاص متفاوت است. فضاهای عمومی در شهرهای سنتی، مراکزی برای ملاقات، مشارکت و تماس‌های شهروندان و ایجاد روابط اجتماعی - فرهنگی بین آنها بوده است. نحوه این تعاملات نیز در همه شهرهای قدیمی یکسان نیست. به نظر در این راستا، باید از نقش دولت‌مردان در شکل‌دهی به کم و کیف این تعاملات سخن به میان آورد. نمونه ساینده‌ای از این دست، تفاوت در جایگاه فضاهای شهری در شکل‌دهی به انواع تعاملات بین شهروندان در دو دولت‌شهر آتن و اسپارت در دوره کلاسیک یونان است. دولت شهر آتن، به واسطه سیستم حکومتی مردم‌سالار، شاهد شکل‌گیری و رواج انواع تعاملات اجتماعی - فرهنگی بین شهروندان است. این در حالی است که چنین بعدی از تعاملات، در دولت‌شهر هم‌زمان دیده نمی‌شود. نظر به قابلیت فضاهای شهری در شکل‌گیری و گسترش تعاملات در دولت‌شهر آتن، در ادامه به جایگاه آگورا، به مثابه مهم‌ترین فضای شهری این دولت شهر در کم و کیف این تعاملات پرداخته خواهد شد.

پرسش تحقیق

همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد، با اینکه در دولت شهر آتن در دوره کلاسیک، انواع تعاملات اجتماعی - فرهنگی شکل و گسترش پیدا کرده بود، در دولت‌شهرهای هم‌زمان با آتن، همچون اسپارت، این صورت از تعاملات قابل مشاهده نیست.

به عبارت دیگر، گسترش این نوع تعاملات در آتن، نه تنها با شهر هم‌زمان خود قابل مقایسه نبوده، بلکه به واسطه شکل‌گیری و گسترش انواع ارتباطات اجتماعی - فرهنگی در این شهر، به عنوان یکی از درخشان‌ترین مراکز تاریخ شهرسازی جهان شناخته شده است.

به راستی، چه عواملی در شکل‌گیری و گسترش این حجم از ارتباطات در این برهه زمانی در آتن مؤثر بوده است؟ پویایی جامعه آتن و پیدایش روح تعقل در آن، چه تأثیری بر ارتباطات اجتماعی - فرهنگی شکل‌گرفته در فضای شهری آتن داشته است؟ آگورا به مثابه مهم‌ترین فضای شهری آتن، چه جایگاهی در تعاملات اجتماعی - فرهنگی شهروندان و مردم‌سالاری وقت داشته است؟ و بالاخره ساختار فیزیکی و تقسیمات عملکردی شکل‌گرفته در آگورا، تا چه حد گشاینده و یا محدودکننده فرصت‌ها برای ارتباط بوده است؟

هدف و روش تحقیق

در نوشتار حاضر تلاش شده حتی‌المقدور فضاهای شهر مورد مطالعه بازبایی و با اتکاء بر آن به پرسش‌های فوق پاسخ گفته شود. بدیهی است از این رهاورد نقش فضاهای شهری در حیات شهرهای سنتی به طور عام و آتن دوره کلاسیک به طور خاص ملموس خواهد شد. در نیل به این هدف و به منظور تجزیه و تحلیل نحوه این تعاملات در فضاهای شهری، از روش «هرمونوتیک بازسازی»^۲ استفاده شده است. «هرمونوتیک» در معنای لغوی، به معنای تفسیر است که در سیر تاریخی خود، به هرمونوتیک‌های خاصی در رشته‌های حقوق، علوم اجتماعی، تاریخ، معماری، و غیره تبدیل شد (Prasad, 2002:14). هرمونوتیک بازسازی یکی از شاخه‌های هرمونوتیک است که معمولاً برای بازسازی معنای رویدادها و وقایع تاریخی به کار می‌رود. از خلال همین روش است که سعی می‌شود معنای پنهان در کنش‌ها، رفتارها، و تعاملات بشری در دوره‌های تاریخی، بازسازی و ابعاد پنهان آن کشف شود. از این‌رو هرمونوتیک بازسازی، در بازسازی انواع روابط اجتماعی فرهنگی در فضاهای شهری به طور عام و آگورا به مثابه مهم‌ترین فضای شهری آتن به طور خاص کاربرد فراوانی دارد. در نوشته حاضر، ضمن تشریح نظریه «راجر ترانسیک» در رابطه با فضاهای شهری، به نقش بسترهای تاریخی و جغرافیایی یونان بر نحوه این تعاملات اشاره می‌شود و در نهایت با معیار قراردادن چارچوب نظری راجر ترانسیک، به تشریح و بازسازی تعاملات اجتماعی - فرهنگی در آگورا به مثابه مهم‌ترین فضای شهری آتن در دوره کلاسیک پرداخته شده است.

مبانی نظری تحقیق

در باب روابط اجتماعی - فرهنگی در فضاهای شهری تاکنون نظرات گوناگونی ارائه شده است. بعضی فضا را تعیین‌کننده

فضاهای شهری در شکل‌گیری ارتباط بهتر بین آنها و این فضاها، جهت تعالی تعاملات اجتماعی- فرهنگی در فضاهای شهری تأثیر زیادی داشته است. در این رابطه هر اندازه که شهروندان از عملکرد فضاهای شهری آگاه‌تر باشند، تعاملات بین آنها بیشتر و ارتباطات اجتماعی متعالی‌تر می‌شود. همچنین هر اندازه بین عناصر موجود فضایی و کارکردهای فضاها تناسب و هماهنگی برقرار شود، فضاها نیز برای شهروندان معنادارتر و درک کارکرد آنها برای شهروندان ملموس‌تر می‌شود. موقعیت قرارگیری فضاها در بافت شهری و توانایی دسترسی شهروندان به این فضاها، باید به گونه‌ای باشد که هر شهروندی بتواند به راحتی با این فضاها ارتباط داشته باشد. در این رابطه، شکل‌گیری فضاهای عمومی شهری در مرکز شهرها و محدود نکردن راه‌های دسترسی به آنها، تأثیر زیادی در دسترسی آسان‌تر شهروندان و کارکرد فضاها داشته است.

بسترهای جغرافیایی و تاریخی شکل‌یابی آتن دوره کلاسیک

شبه جزیره کوچک و کوهستانی هلاس^۳ در جنوب اروپا و جنوب شبه جزیره بالکان با مساحت حدود ۷۲ هزار کیلومتر مربع واقع شده است که اقوام یونانی در مسیر مهاجرت خود از سرزمین‌های شمالی وارد آن شدند. ماهیت دوگانه کوهستانی و جزیره‌وار بودن آن، عامل مهمی در تغییر و تحولات بعدی یونان و آینده تمدنی آن به حساب می‌آید. دشت‌های کوچک و دره‌های رودخانه‌ای که توسط رشته‌کوه‌هایی به ارتفاع ۲۷۰۰-۳۳۰۰ متر احاطه شده‌اند، بخش عظیمی از خاک این کشور را می‌پوشاند (مرشدلو، ۱۳۸۳: ۶۸). طبیعت یونان را می‌توان به سه بخش جنوبی، مرکزی و شمالی تقسیم کرد. خلیج‌های ژرف دریایی، یونان جنوبی یا پلوپونز را از بقیه یونان جدا می‌کند (کوروفکین، ۱۳۷۹: ۷). دولت‌شهرهای اسپارت، کورنت و آرگوس در این بخش واقع و در جنوب شرقی یونان مرکزی، ایالت آتیکا به صورت شبه جزیره‌ای بزرگ و صخره‌ای واقع شده است. در نواحی کوهستانی آتیکا در فاصله زمانی بین قرون هفت و هشت ق.م، عده معدودی از مردمان بومی به دامپروری اشتغال داشته و در غرب آن، میان جلگه‌های حاصلخیز، عده کثیری از مردم به کشاورزی می‌پرداختند (همان، ۱۳۷۹: ۴۹). به رغم وجود کشاورزی در مناطقی از یونان و آتن، ارتباط تنگاتنگ این مناطق با دریا، به عنوان عامل جغرافیایی مهمی در روند تغییر و تحولات تمدنی به حساب می‌آید. در واقع دریا را می‌توان عامل جغرافیایی مهمی در تحولات و پیروزی‌های نظامی آتن به حساب آورد که نمود آن را در تبدیل شدن قدرت دریایی آتن به عنوان قدرت ممتاز یونان مشاهده کرد. این محیط پرشور و بارور که در کانون برخورد فرهنگ‌ها، اندیشه‌ها، و آداب و رسوم متفاوت مردمان گوناگون قرار گرفته بود، به آتنی‌ها فرصت داد تا دو گوهر بزرگ یعنی علم و فلسفه را به جهانیان عرضه کنند (مرشدلو، ۱۳۸۳: ۷۲-۷۰).

روابط اجتماعی موجود می‌دانند که به «جبریون» معروفند. تعدادی نیز فضا را بعد مادی جامعه فرض می‌کنند و روابط اجتماعی را در شکل‌دادن به آن مؤثر می‌دانند. عده دیگری نیز معتقدند فضا امکانات و محدودیت‌هایی ایجاد می‌کند که مردم براساس معیارهای فرهنگی خود، آن را انتخاب می‌کنند (تولایی، ۱۳۸۲: ۱۱۳). به عنوان مثال، «راجر ترانسیک» که یکی از اندیشمندان فضاهای شهری قرن بیستم و از اعضای جامعه معماری منظر آمریکا است فضاهای شهری را به سه دسته تقسیم کرده و معتقد که برای شناخت دقیق این فضاها و درک کاربری آنها استفاده هم‌زمان از سه نظریه ذیل ضروری است:

۱. نظریه توده- فضا: این نظریه بر بناهایی تأکید دارد که در شهرها ایجاد می‌شود. ترانسیک بناهای معماری شهری را به عنوان توده و فاصله بین آنها را به عنوان فضا در نظر می‌گیرد. در این راستا به ارتباط بین توده و فضا می‌پردازد و بناهای معماری را در راستای ایجاد فضاهای شهری مورد بررسی قرار می‌دهد. او فضاهای شهری را پویا و زنده فرض می‌کند و معتقد است به سبب همین خاصیت می‌توان انواع تعاملات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، و تجاری بین شهروندان را مشاهده و با درک این فضاها انواع تعاملات را شناسایی و مطالعه کرد.

۲. نظریه اتصال: ترانسیک در این نظریه به عنصر اتصالی بین بناهای شهری می‌پردازد و با تأکید بر انواع شبکه‌های ارتباطی موجود در ساختارهای شهری، به نقش واسطه‌ای آن در این ساختارها تأکید می‌کند. از دیدگاه او شبکه ارتباطات درون شهری هم باعث پیوند بین عناصر شهری شده و هم به عنوان عامل مهمی در حفظ عملکردهای شهرها و پیوستگی‌های اجتماعی مطرح است.

۳. نظریه مکان: این نظریه بر کاربرد اجتماعی- فرهنگی فضاهای شهری تأکید می‌کند و با بحث در باب تفاوت بین توده و فضا، به نقش برنامه‌ریزان شهری در ایجاد فضاهای شهری عمومی با کاربری‌های فوق تأکید می‌کند. ترانسیک نه تنها این فضاهای شهری را مکان‌هایی در جهت تبادل و ارتباطات اجتماعی فرهنگی می‌داند، بلکه اشاره می‌کند که این ارتباطات در شکل‌گیری رفتارهای فرهنگی ما نیز مؤثر است (Trancik, 1986: 90-100).

از دیگر دانشمندانی که به فضاهای شهری از دید روابط اجتماعی فرهنگی پرداخته می‌توان به «امس راپاپورت»، «لوئیس مامفورد»، «کوبین لینچ»، «راب کریپر»، «مانوئل کستلز»، و «زوکِر» اشاره کرد. جالب آن است که در نظریات این دانشمندان نیز نقش فضاهای شهری در روابط اجتماعی- فرهنگی اصلی ملموس تلقی شده و مورد تأکید قرار گرفته است. از دیدگاه آنها چون روابط اجتماعی- فرهنگی در فضا شکل و جهت می‌گیرد، با درک فضا می‌توان مجموعه‌ای از تعاملات اجتماعی و فرهنگی شکل گرفته در زمان و مکان خاص را شناخت. شناخت شهروندان از عملکرد

شیوه زندگی معمول کشاورزی و شبانی در حد فاصل قرون ۸ تا ۱۲ ق.م به اسکان خاندان‌های قدیمی در شهرها و گسترش فعالیت‌های اقتصادی، تأثیرات زیادی در پیشرفت پولیس‌ها داشت (همان، ۱۳۸۳: ۷۶). در مجموع رشد پولیس‌ها در یونان را می‌توان بین سال‌های ۹۰۰-۶۰۰ ق.م دانست (موریس، ۱۳۷۳: ۳۸). «جیمز موریس» در شکل‌گیری دولت‌شهرها در یونان با تأکید بر نقش جغرافیا در آن، چنین می‌نویسد:

"در طول تاریخ، عوامل جغرافیایی کمتر تأثیری چنین تعیین‌کننده بر پیش و شیوه زندگی مردم داشته است. اولین این عوامل پستی و بلندی است که نظام حکومتی یونان را به صورت دولت‌شهرهایی مستقل با حوزه‌های نفوذی مشخص درآورد. دولت‌شهرهایی که هر یک به طور کلی مشتمل بر یک مرکز شهری بوده و مناطق کشاورزی و مجتمع‌های روستایی کشاورزی، آن را احاطه کرده بودند" (همان: ۳۸-۳۳).

دولت‌شهر در اساسی‌ترین مفهوم خود، عبارت از یک واحد کوچک و مستقل سیاسی است، که در آن تمام فعالیت‌های عمده سیاسی، اجتماعی، و مذهبی در یک محل مرکزی (آگورا) اجرا می‌شد (فولگ، ۱۳۸۰: ۱۰۳). در این رابطه مفهوم «شهر» با «پولیس» یونانی تفاوت آشکار دارد. شهر به معنای جایگاه زیستن مردم است که در یونان آن را Asty می‌نامیدند. پولیس نیز که در آغاز قلعه‌ای بوده که در پای Asty ساخته می‌شده، با گذشت زمان تغییر مفهوم داده و به معنای جامعه منظم سیاسی، به کار رفت. بنا به گفته برخی محققان، واژه پولیس در اسناد آتن، به معنای «شخصیت بین‌المللی» کشور آمده و در برابر آن واژه Demos بر مجموعه سازمان داخلی یک کشور، اطلاق می‌شده است (ارسطو، ۱۳۸۱: ۱۸).

«سید جواد طباطبایی» نیز در کتاب «زوال اندیشه سیاسی در ایران» در باب ارتباط پولیس و لوگوس چنین می‌نویسد: "سخن یا Logos در جامعه آتن دوره کلاسیک که فرد حضور ملموسی در صحنه اجتماع دارد، جایگاه بارزترین ابزار دستیابی به قدرت را می‌یابد و فضایی برای تعامل اندیشه و کسب مشروعیت فراهم می‌شود. این گونه است که میان Logos و Polis یک رابطه تنگاتنگ برقرار می‌شود" (طباطبایی، ۱۳۷۵: ۲۰).

در حقیقت آنچه از شهروند آتنی عاملی فعال و مسئول می‌سازد، کالبد فلسفی و سیاسی دولت‌شهر است و آنچه که موجب استحکام دولت‌شهر و مردم‌سالاری آتنی می‌شود، ذهن و منش شهروندان آتنی است. برای آتنی‌ها تنها طریقه شهروندی، زندگی در دولت‌شهر و پیروی از قوانین آن است. به زبان فیلسوفان یونانی، پولیس به معنای کالبد شهری، در حقیقت چیزی نیست جز مجموعه‌ای سازمان‌پیدا کرده از شهروندان که تحت لوای قوانینی زندگی می‌کنند که خود آن را بنیان نهاده، حاصل نگرش کیهان‌محور است که رابطه میان انسان‌ها، طبیعت و خدایان را تعیین می‌کند (خوشنویس، ۱۳۸۵: ۱۱۶-۱۱۵). در مجموع

عده دیگری از دانشمندان نیز اقلیم را عامل مهم و تعیین‌کننده‌ای بر نحوه زندگی یونانیان باستان می‌دانند و بر اعتدال و ثبات آب و هوایی تأکید می‌کنند (موریس، ۱۳۷۳: ۳۴).

علاوه بر جغرافیا، شناخت بسترهای تاریخی شهرهای یونان خصوصاً آتن ضروری است. با مطالعه تاریخ یونان شاهد حضور اقوام هند و اروپایی به خاک هلاس در فاصله زمانی بین ۲۰۰۰-۷۵۰ ق.م هستیم. در این دوره که به «عصر هومری» معروف است، پادشاهی مطلق و بی‌چون و چرا دیده نمی‌شود و رسوم و سنن، پادشاه را ناچار به احترام به نظرات و آرای ریش‌سپیدان و رایزنی در امور اداری حکومت می‌کند. در ضمن پادشاه نه تنها باید نظر شورا را جلب کند، بلکه باید منتظر تأیید مجمع عمومی نیز باشد. بر این اساس است که می‌توان در نظام حکومتی «عصر میسن» آشکارا بذر نظام مردم‌سالاری را ملاحظه کرد. هم‌زمان با یورش اقوام دوری‌ها از شمال و زوال تمدن میسن و مهاجرت آنها به جزایر دریایی اژه و سرزمین‌های خاوری و باختری، دوره درازی از تاریخ یونان موسوم به عصر تاریک (۱۱۰۰-۷۵۰ ق.م) آغاز شد. این هجوم که می‌توان آن را آخرین موج از اقوام مهاجم به یونان دانست، پیامدهای مهمی در تاریخ و فرهنگ این سرزمین داشت. هم‌زمان با این دوره موجی از مهاجرت اقوام بومی یونانی به مناطق پیرامونی آغاز شد. با شروع این مهاجرت‌ها، یونانیان از طرفی با فرهنگ و تمدن همسایگان آشنا شدند و به جذب عناصری از فرهنگ‌های آنها پرداختند و از طرف دیگر با گسست از چنبره آداب و رسوم کهن آبا و اجدادی، با پیوندهای نژادی و درآمیختن شیوه‌ها و باورها، اندیشه یونانی را تنوع، انعطاف، و لطافت بی‌سابقه بخشیدند (مرشدلو، ۱۳۸۳: ۸۱-۷۲). با بازگشت این مهاجمین به سرزمین اصلی خود، که اینک در خود آگاهی، توان و ثروت داشتند، تغییرات اساسی^۴ در نظام اشراف‌سالاری وقت به وجود آمد و شاخ و برگ‌های مردم‌سالاری در دولت‌شهر آتن گسترانیده شد.

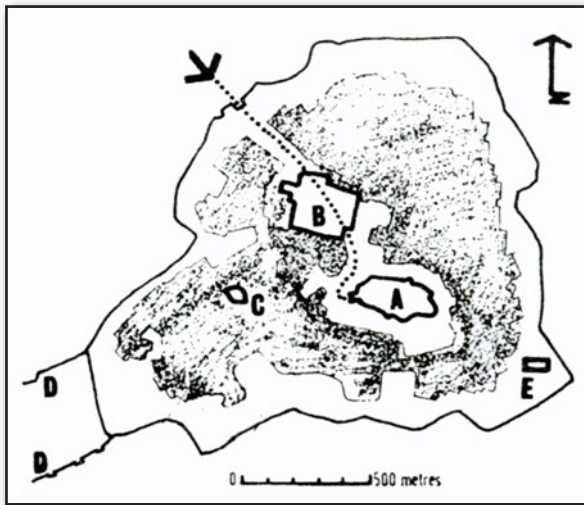
با شرح فوق روشن شد موقیبت‌های ممتاز جغرافیایی و تاریخی یونان شرایط مناسبی را برای رشد و شکوفایی بذر مردم‌سالاری در آتن فراهم ساخت. این وضع خود عامل مهمی در پویایی و تعالی روابط اجتماعی و فرهنگی در پایتخت می‌شد. بنابراین، آگورا - به عنوان عنصری پویا در تعاملات مذکور - نقش مهمی در برهمکنش‌های اجتماعی - فرهنگی و تأمین مردم بر عهده داشته است.

دولت‌شهر^۵

اصولاً می‌توان تمامی مراحل تکوین، رواج، تحول، تکامل، تطور، ترقی، و پیشرفت آتن در دوره کلاسیک را براساس نظام دولت‌شهر آن تحلیل و مطالعه کرد. سقوط تمدن میسن در درازمدت، شرایط و مقدمات استقرار «پولیس» و پیدایی اندیشه عقلی را فراهم آورد. همچنین تغییر

شماره کرد (خوشنویس، ۱۳۸۵: ۱۰۵؛ زارعی، ۱۳۷۹: ۲۱۴-۲۱۱). در طراحی فضاهای شهری آتن ارجحیت بر جامعه به جای تک تک اشخاص بوده و این فضاها طوری ساخته شده‌اند که بیشترین تعاملات ممکن در آن انجام پذیرد. به عبارت دیگر تأکید بر جامعه به جای فرد در فضا سازی شهری آتن محسوس و قابل مشاهده است (موریس، ۱۳۷۳: ۳۶).

شایان ذکر است قبل از آنکه شیوه شهرسازی هیپودام با خیابان‌های شبکه ای در سده پنجم ق.م توسط «هیپوداموس» معمار اهل میلئوس به صورت طبقه بندی شده و انتظام پیدا کرده در آید، یونانی‌ها به پیروی از زیبایی‌های طبیعت، شهرهای خود را با احترام به خطوط میزان و شیب‌های دامنه کوه‌ها به صورت کاملاً ارگانیک می‌ساختند (خوشنویس، ۱۳۸۵: ۱۰۵). به نظر می‌رسد این شیوه با تغییرات و بازسازی‌های محدودی، در شهر آتن استمرار پیدا کرده و شهر آتن را در قرن ۵ ق.م با محدوده‌های مشخص و فرم شهری فشرده و زندگی اجتماعی به ظاهر منسجم، از چنان موقعیتی برخوردار کرده بود که حتی تصور آن در ذهن شهرسازان امروزی نمی‌گنجد.

تصویر ۱. نقشه کلی آتن در قرن پنجم قبل از میلاد. A: آکروپولیس، B: آگورا، C: فنیکس، D: دیوار طویل تایپرائیوس، E: معبد المپیون. خط نقطه چینی که از شمال غربی شهر تا آکروپولیس کشیده شده همان جاده پاناتنائیک است. مأخذ: موریس، ۱۳۷۳: ۴۸. Fig. 1. Map of Athens in 5th century B.C. A: Acropolis, B: the Agora, C: Pnyx, D: Long Walls, E: Olympus Temple. The dotted line extending from northwest to Acropolis represents Panathenaic Way. Source: Morris, 1994: 48.

آگورا: فرم و عملکرد

آگورا یکی از مهم‌ترین فضاهای عمومی دولت شهر آتن است که به اشکال متنوعی نظیر "میدان بزرگ و عمومی"، "بازار و مرکز فعالیت‌های اجتماعی شهروندان آتنی" توصیف شده است (بهمنش، ۱۳۳۸: ۱۴۱). در حقیقت، آگورا فضای باز و میدانی بود که محل تجمع شهروندان به شمار می‌آمد و در همان حال بازار شهر نیز محسوب می‌شد (فولگ، ۱۳۸۰: ۱۰۳)؛ بازاری بزرگ در مرکز شهر بود که در چهار طرف به

می‌توان محیط اجتماعی پولیس را محیطی فعال در پیدایی اندیشه‌های عقلی و فلسفی و تعاملات اجتماعی- فرهنگی دانست که از دل جامعه مردم سالار وقت آتن پدید آمده بود، به رغم اینکه پولیس تصویر کامل خود را در آتن دوره کلاسیک پیدا کرد، و حکومت و شهروندی، که در سیاست ارسطو به آن پرداخته شده، مفهوم خود را در نظام مدنی این دولت شهر به دست آورد، اما پس از دوران کلاسیک و تبدیل دولت شهرها به ملت‌ها، شاهد ضعف مردم سالاری و ارتباطات اجتماعی- فرهنگی خاص این دوره هستیم.

فضاهای شهر آتن

به اعتقاد عموم پژوهشگران، دولت شهر آتن در سال ۱۵۸۰ ق.م پایه گذاری شد، و در همین زمان معبد آتنا در محوطه آکروپولیس^۶ ساخته شد. بعد از اتحاد آتیکا تحت رهبری آتن در قرن هشتم ق.م به اقتدار و وسعت شهر پیوسته افزوده شد. آکروپولیس که در این زمان تمامی شهرهای یونانی را در خود جای می‌داد، یا همچون آتن به تدریج به بخش مقدس و مذهبی شهر بدل شد، و یا همچون میلئوس تخلیه شد و خارج از محدوده شهر قرار گرفت. آگورا نیز در مکانی که قبلاً بازار و محل گردهمایی بوده، بر سر جاده پاناتنائیک، قبل از شروع سربالایی جاده به طرف آکروپولیس شکل گرفت (موریس، ۱۳۷۳: ۴۸-۴۱). در طی بازسازی شهر آتن بعد از حمله ایرانیان، به رهبری پریکلس در اواخر قرن ۵ ق.م (حیدرپور، ۱۳۸۲: ۲۶)، دو مجتمع اصلی شهر، آگورا و آکروپولیس با دقت و توجه بسیار به روابط فضایی آنها بازسازی شدند، اما در هر دو مورد، طرز قرار گرفتن ساختمان‌ها طبق محدودیت‌های موروثی تعیین شد (موریس، ۱۳۷۳: ۴۸). این بازسازی‌ها که با پشتیبانی مالی اتحادیه دلیان انجام می‌گرفت، به تکامل معماری آتن کمک فراوانی کرد.

در مجموع معماری دوره کلاسیک آتن را می‌توان چکیده تأثیرات اجتماعی، سیاسی و مذهبی آن ملت دانست که به رهبری و پشتیبانی «فیدداس»، معمار، پیکرتراش و وزیر هنر وقت، به اوج رونق خود رسید. معماری این دوره بیشتر حجم و وضوح هندسی است تا معماری فضاهای داخلی. چنان که درون خانه یا حرم معبد به دلیل اینکه برای اجتماع شهروندان طراحی نشده، بدون استثنا بسیار کوچک بوده و فقط مجسمه یک خدا را در خود جای می‌داده است (هانری، ۱۳۸۱: ۴۰).

شهرسازی نیز در این دوره پیشرفت کرد به می‌توان انواع بناهای عمومی و خصوصی را در فضاهای شهری آتن مشاهده کرد (تصویر ۱). از جمله فضاهای عمومی شهر آتن، می‌توان به معابد، آگورا، استوا یا رواق ستون دار، ساختمان‌های اداری، بازارها، اماکن تفریحی، بناهای یادبود و بولوتیون (ساختمان شورا)، ورزشگاه‌ها، گذرگاه‌های سرپوشیده و ستون‌های یادبود در خیابان‌ها، میدان‌های دو و اسب سواری با ردیف پلکانی برای تماشاگران

آگورا بخش اعظم فعالیت‌های گوناگون خود را حفظ و حداقل در برابر پراکندگی و فروپاشی به شدت مقاومت کرد. این مکان را که می‌توان محل اجتماع همیشگی شهروندان محسوب کرد، به یکباره به وجود نیامده، بلکه آن را می‌توان صحنه حیات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی روزانه جامعه دانست.

آگورا در نظریه «توده - فضا»

بر اساس موقعیت شکل‌گیری آگورا^{۱۱} در بافت شهری دولت‌شهرهای یونان، نقش ساختار شهری در چگونگی این قرارگیری حایز اهمیت است. در شهرهای طراحی‌شده تا حد ممکن آگورا در مرکز شهر قرار داشت؛ البته در شهرهای بندری آگورا بیشتر در کنار بنادر جای می‌گرفت. در شهرهای طراحی‌نشده، محل طبیعی آگورا در حد فاصل میان دروازه شهر و آکروپولیس بود که در آتن، مورد اخیر به وضوح دیده می‌شود (موریس، ۱۳۷۳: ۴۲). توجه به این نکته ضروری است که آگورا نخستین بار در منطقه‌ای که به طور طبیعی چند خیابان به هم می‌رسند شکل گرفت. این فضا که یک فرم هندسی خاصی را دنبال نمی‌کرد^{۱۲}، با گذشت زمان به شکل منظم هندسی رسید (زارعی، ۱۳۷۹: ۲۳۶). توجه به فرم‌دهی فضایی، چنانکه به تدریج از قرن ۵ ق.م به بعد به وجود آمد، تنها متوجه آگورا بوده و تقریباً به هیچ‌وجه معطوف به سازماندهی معابد، بناهای یادبود، مجسمه‌ها و غیره در آکروپولیس نبوده است. سیر تاریخی فرم هندسی آگورا، از دوره کلاسیک تا دوره رومی مؤید نظر فوق است. فضای آگورای آتن، به رغم تغییرات هندسی در آن، تا قرن ۲ ق.م به وسیله دیوار یا بناهای اطراف خود محدود نشده بود، که خود دلیل دیگری بر عدم اهمیت ایجاد یک فضای منظم بسته یا نیمه بسته در ذهن آتنی‌های کلاسیک است (موریس، ۱۳۷۳: ۵۵-۵۰). چنین به نظر می‌رسد که اجازه ایجاد بنایی جدید در محل آگورای کلاسیک صادر نمی‌شده است.

با کاوش حدود ۳۰ هکتار از خاک آگورای آتن، آثاری از دوره نوسنگی تا دوره جدید شناسایی شد^{۱۳}. شواهد باستان‌شناسانه حاکی از آن است که در عصر مفرغ (۱۶۰۰-۱۱۰۰ ق.م) و عصر آهن (۱۱۰۰-۷۰۰ ق.م) از این مکان به عنوان قبرستان استفاده می‌شده است. در طول سده ۶ ق.م و هم‌زمان با برتری زمین‌های عمومی به زمین‌های شخصی، اولین ساختمان‌های عمومی در این مکان ایجاد شد^{۱۴}. قربانگاه دوازده خدا (Altar of the Twelve Gods) یکی از این ساختمان‌هاست. افول حکومت استبدادی پسیستراتیدس (Peisistratids) و خلق مردم‌سالاری جدید در حدود ۸-۵۰۷ ق.م منجر به ساختن بناهای دیگری در اطراف آگورا شد. بولوترین قدیمی (Old Bouleuterion)، رواق سلطنتی (Royal Stoa)، و سنگ‌های مرزی اطراف آگورا، نمونه‌هایی از مورد فوق است.

بعد از ویرانی آتن به دست ایرانیان به سال ۴۸۰-۴۷۹ ق.م، ساختمان‌های داخل آگورا تعمیر و ساختمان‌های دیگری نیز

وسيله ساختمان‌هایی عام‌المنفعه احاطه می‌شد (Camp, 2003: 4). قلب تپنده شهر و مرکز فعالیت‌های شهری (موریس، ۱۳۷۳: ۴۰)؛ میدان شهر و مرکز زندگی اجتماعی و فعالیت‌های شهری (خوشنویس، ۱۳۸۵: ۱۰۵) و بازار اصلی شهر به حساب می‌آمد (سرسنگی، ۱۳۸۳: ۸۰).

لنگ (Lang) نیز در توصیف آگورا بیان می‌کند "میدان بازی در مرکز فعالیت‌های شهری، که محل تجمع عمومی شهروندان است و دارای کاربردهای بازار، محل تجمعات مذهبی، مسابقات ورزشی، تعلیمات نظامی، کاربری‌های تئاتری، و محل تجمع افراد محروم از حقوق اجتماعی است" (5: 2004).

هریک از توصیفات فوق بر ابعاد متنوعی از نقش آگورا در سازماندهی شهری در یونان عصر کلاسیک اشاره می‌کند؛ نقشی که در نهایت رفاه عامه را فراهم می‌ساخت.

در این رابطه باید توجه داشت میداین تا قبل از ۵۰۰ ق.م (دوره کلاسیک) به صورت آگاهانه در یونان پدید نیامده است (موریس، ۱۳۷۳: ۴۱) و تنها پس از این تاریخ است که یک سری فضاهای شهری با هدف اجتماع شهروندان در راستای برآورده کردن نیازهای اجتماعی در شهرهای یونانی شکل می‌گیرد. در واقع اولین نشانه‌های وجود میدان در فضاهای شهری مربوط به دوره کلاسیک یونان است و پیش از این چنین فضایی با کارکردی مشخص، وجود نداشته است. در دوره کلاسیک یونان است که شهرسازی به شکلی هدفمند برای اهداف مشخص با کاربری خاص، همچون آگورا، شکل می‌گیرد و به فضایی تأثیرگذار در تعاملات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و حتی تجاری یونان تبدیل می‌شود. از سوی دیگر، توجه به عوامل مادی و فرهنگی که چنین فضای شهری را تولید کرده و سپس از آن تأثیر می‌گیرد، عاملی اساسی هم در شکل‌گیری آگورا و هم تأثیرگذاری آن است. از نگاه جامعه‌شناسی، تنها در جامعه‌ای که هر موجود انسانی یک شهروند محسوب می‌شود و مردم‌سالاری تا حدودی عملی و اجرا شود نیاز به یک محل تجمع عمومی تا بدان حد اهمیت پیدا می‌کند که فرمی خاص به خود می‌گیرد.

همان‌طور که مشاهده شد اهمیت اقتصادی آگورا بر دیگر علل ساخت آن ارجحیت دارد. آگورا به عنوان بازار شهر آتن، با محصور کردن فضاهای اطراف خود، سادگی شکل، حفظ تناسب و تقارن، توجه به مقیاس انسانی، محیط امن و دلپذیری برای حضور شهروندان آتنی فراهم آورد. بدین دلیل با ایجاد وحدت و ارتباط میان عناصر فضایی اطراف خود، و توجه به عملکرد تجاری آن، شبکه قوی از روابط اقتصادی را در خود به وجود آورد.

در مجموع می‌توان آگورا را فضایی شهری، در جهت برطرف کردن نیازهای اداری، سیاسی، قضایی، تجاری و بازرگانی، اجتماعی، فرهنگی، و مذهبی تعریف کرد. بر این اساس می‌توان آن را مرکز اجتماعی شهر، و قلب تپنده آن محسوب کرد. به رغم پراکندگی و اختصاصی شدن اجتناب‌ناپذیر فعالیت‌ها طی زمان،

لازم به ذکر است که قرارگیری این بناها که اکثراً جنبه عمومی داشته و در محوطه آگورا قرار گرفته است، تأثیر مستقیمی در تعاملات بیشتر شهروندان و پویایی روابط اجتماعی فرهنگی بین آنها داشته است.

۱. جاده پاناتنائیک (Panathenaic Way): از میان جاده‌های متعددی که به داخل و خارج میدان آگورا می‌رسید، این جاده مهم‌ترین شاعری بود که به دروازه اصلی شهر می‌رسید. کاوش‌های انجام شده در قسمت شمالی این جاده استفاده از آن را در طول هزار سال از تاریخ آن (از حدود ۶ ق.م تا ۶ م) به اثبات رسانده است. از کاربردهای این جاده می‌توان به حرکت دسته‌جمعی شهروندان و همچنین گردش و مسابقات ارباب‌رانی اشاره کرد.

۲. قربانگاه دوازده خدا (Altar of the Twelve Gods): این قربانگاه که بین سال‌های ۵۲۲-۵۲۱ ق.م احداث شده، در نزدیکی منطقه میانی آگورا و قسمت شمالی آن واقع شده است.^۴

۳. رواق زئوس الوتریوس (Stoa of Zeus Eleutherios): این رواق که در بین سال‌های ۴۳۰-۴۲۰ ق.م احداث شده، در جنوب راه‌آهن کنونی آن و در گوشه غرب آگورا واقع شده، و کاربرد عمومی برای اجتماع شهروندان داشته است.

۴. هفاستئون (Hephaisteion): این معبد را که می‌توان بهترین نمونه به جای مانده از معبد دوریک در یونان دانست، در نیمه دوم قرن ۵ ق.م احداث شد که در غرب آگورا واقع است.

۵. معبد آپولو پاتروس (Temple of Apollo Patroos): این معبد که در نیمه دوم قرن ۴ ق.م احداث شده، در کنار رواق زئوس و در قسمت جنوب آن واقع شده است.

۶. تولوس (Tholos): در یک مفهوم کلی می‌توان تولوس را نمایانگر قلب مردم‌سالاری آن دانست. این مکان، یک مرکز اداری - اجرایی مردم‌سالاری است، و در سال ۴۷۰ ق.م احداث شده است (Camp, 2003: 8-14). این بنا که در جنوب غرب آگورا قرار داشت، ساختاری دایره‌ای داشته و برای تشکیل جلسات نیز از آن استفاده می‌شده است (موریس، ۱۳۷۳: ۵۰).

۷. بالوترین (Bouleuterion): این بنا که در ربع آخر قرن ۵ ق.م احداث شده، بالای تولوس واقع شده و مکان ملاقات و مجلس سناست.

۸. بنای یادبود اپونیموس هروس (Eponymous Heroes): این بنا که در نیمه دوم قرن ۴ ق.م احداث شده، در عرض خیابان، از طرف مترون واقع شده و وظیفه آگاه‌کردن شهروندان از اطلاعات و اخبار عمومی روز را دارد.

۹. سنگ‌های مرزی (Boundary Stones): این سنگ‌های مرمرین که از ۵۰۰ ق.م به بعد در آگورا دیده می‌شود، ورودی به آگورا را در محلی که خیابان به میدان آگورا می‌رسیده، نشان می‌دهد. بر روی این سنگ‌ها که در گوشه‌های آگورا نصب شده‌اند عبارت «من سنگ مرزی آگورا هستم» حک شده است.

به آن اضافه شد. رواق پویکیله (Stoa Poikile)، تولوس (Tholos)، بولوترین جدید (New Bouleuterion)، رواق زئوس الوتریوس (Stoa of Zeus Eleutherios)، رواق جنوبی ۱ (South Stoa I)، ضرابخانه (Mint)، و دادگاه (Lawcourt) نمونه‌هایی از این ساختمان‌هاست (Camp, 2003: 10).

آگورای آتن در سه دوره زمانی مورد استفاده قرار گرفته است (موریس، ۱۳۷۳: ۵۰-۴۹):

۱. دوره کلاسیک (قرن ۵ ق.م)

۲. دوره هلنی (قرن ۲ ق.م)

۳. دوره رومی (قرن ۲ م)

از آنجایی که دوره کلاسیک از مهم‌ترین ادوار استفاده از این فضای بسیار کلیدی در آتن است، در ادامه به توصیف بناهای این دوره بر پیرامون آن (تصویر ۲ و ۳) پرداخته شده است.

تصویر ۲. مدل آگورا در ۴۰۰ ق.م از ضلع جنوب شرقی. مأخذ: Lang, 2004: 4.
Fig. 2. Model of the Agora in 400 B.C from the southeast wing. Source: Lang, 2004: 4.

تصویر ۳. پلان آگورا در دوره کلاسیک (قرن ۵ و ۴ ق.م). [Camp, Lang, 2004: 4].
2003: 3 و موریس، ۱۳۷۳: ۵۱ [مأخذ: Lang, 2004: 4].
Fig. 3. Model of the Agora in 400 B.C from the southeast wing. Source: Lang, 2004: 4.

با یک سری نمادها مشخص می‌شده است. تاریخ ساخت این بنا قرن ۵ ق.م است.

۱۸. رواق پویکیله (Stoa Poikile): این بنا در گوشه شمالی آگورا بین سال‌های ۴۶۰-۴۷۰ ق.م احداث این رواق یک ساختمان عمومی واقعی بوده که شهروندان آتنی مکرراً به آنجا می‌رفتند (Camp, 2003: 23-43).

ساختمان‌های کاوش‌شده فوق، و دیگر اشیاء و ابزارهای به دست آمده از بناهای اطراف آگورا، نقش اساسی آن را در جنبه‌های گوناگون زندگی شهروندان آتنی تشریح می‌کند. از آثار و اشیای پیدا شده در این کاوش‌ها، می‌توان به ظروف سفالی، مجسمه‌ها، اشیای فلزی و سنگی، سکه‌ها، مهره‌ها، سردیس‌ها، لوله‌های سفالی دفع فاضلاب، لوح قوانین استفاده از کتابخانه^۶، صندوق رأی (Ballot Box) و سنگ سوگند اشاره کرد (Ibid:4-40). در مورد اخیر باید یادآور شد هر شهروند آتنی، باید قول می‌داد که قانون را در جهت تحقق مردم‌سالاری اجرا کند، و در این جهت با هم، عهد می‌بستند و قسم می‌خوردند. سنگ سوگند پیدا شده در جنوب رواق سلطنتی نشانگر مطلب فوق است (Lang, 2004:7).

در نظریه «توده - فضا» تمامی بناهای شهری اطراف آگورا به مثابه توده و حد فاصل بین بناها به عنوان فضا در نظر گرفته می‌شود. قرارگیری بناهای عمومی شهری در اطراف آگورا به پویایی آن و شکل‌گیری انواع ارتباطات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و تجاری بین شهروندان کمک شایانی کرده است.

آگورا در نظریه «اتصال»

از بین فضاهای شهری آتن که در ارتباط مستقیم با آگورا و متصل به آن بود، می‌توان به خیابان پاناتنائیک اشاره کرد. خیابان فرآورده اسکان پراکنده خانه‌هاست. براساس معبری که خیابان ایجاد می‌کند امکان دست‌یابی از مرکزیت میدان (کل) به قطعات انفرادی (اجزاء) میسر می‌شود. خیابان از نظر کارکردی دارای ویژگی‌های عمیق‌تری نسبت به میدان (در این تحقیق آگورا) است اما میدان فضای جذاب‌تری برای گذران وقت بیشتر برای ارتباطات انسانی پدید می‌آورد. خیابان به ندرت می‌تواند به عنوان یک فضای مستقل و جدا عمل کند. خیابان در اصل بخشی از یک شبکه شهری است که از شهرهای تاریخی تا امروزی کارکرد مسیر و معبر خود را حفظ کرده و محل گذر و گردش عمومی است (خوشنویس، ۱۳۸۵: ۱۰۶-۱۰۴). در شهر آتن خیابان‌های مهم و متعددی به داخل و خارج میدان شهر (آگورا) می‌رسید و به عنوان فضاهای گردش و گذر، و کمک به اجتماع بهتر شهروندان در آگورا (میدان شهر) عمل می‌کرده است. از این جمله جاده پاناتنائیک است که می‌توان آن را مهم‌ترین جاده شهری آتن محسوب کرد. این جاده از میدان شهر آغاز می‌شده و به مهم‌ترین دروازه شهر می‌رسیده است. از مهم‌ترین کاربردهای این جاده

سنگ مرزی دارای دو کاربرد عمده بوده: جلوگیری از ورود شهروندان صغیر و نابالغ و کسانی که محکوم به جرم و گناه هستند، و نیز از تخطی و تجاوز به بناهای عمومی و خصوصی داخل آگورا.

۱۰. منطقه صنعتی و خانه‌ها (Industry and Houses):

این ساختمان‌ها که در گوشه جنوب غرب آگورا احداث شده، از قرن ۵ ق.م تا دوره بیزانس تاریخ‌گذاری شده است. کاوش در این قسمت از آگورا آثار و نشانه‌هایی از فعالیت‌های سفالگران، فلزکاران، و مجسمه‌سازان را هویدا ساخت^{۱۵}.

۱۱. آب‌انبار جنوب غربی (Southwest Fountain House): این ساختمان که در گوشه جنوب غرب آگورا واقع شده، یکی از بزرگ‌ترین ساختمان‌های شهر است که براساس مجموعه سفال‌های پیدا شده در آن، حدود ۳۵۰-۳۲۵ ق.م تاریخ‌گذاری شده است. این بنا با هدف سرویس‌دهی و تأمین آب شهروندان حاضر در آگورا، احداث شده است.

۱۲. ایکیون (Aiakeion): بنایی در شرق آگورا که در اوایل قرن ۵ ق.م احداث شده است. این ساختمان وقف Aiakos، پهلوان و قهرمانی در جزیره Aegina، شده است. Aiakos قاضی جهان زیرین بوده و نتیجه قضاوت‌هایش بر دیوارهای این ساختمان آویزان می‌شده است.

۱۳. رواق جنوبی ۱ (South Stoa I): این بنا در جنوب آگورا بین سال‌های ۴۲۰-۴۳۰ ق.م احداث شده است. کاوش‌های انجام‌شده در این قسمت از آگورا و کشف سکه‌های متعدد در این بنا، کاربرد تجاری را برای این ساختمان پیشنهاد می‌کند. عده دیگری این بنا را دفتر دادرسی شهر می‌دانند (Camp, 2003: 15-22). در شرق و غرب آن به ترتیب ضرابخانه و احتمالاً یک دادگاه قرار گرفته است (موریس، ۱۳۷۳: ۵۰).

۱۴. آب‌انبار جنوب شرقی (Fountain House Southeast): این بنا در گوشه جنوب شرقی آگورا بین سال‌های ۵۳۰-۵۲۰ ق.م احداث شده است. این بنا که یکی از قدیمی‌ترین ساختمان‌های عمومی آگوراست، احتمالاً با هدف سرویس‌دهی و تأمین آب شهروندان حاضر در آگورا، احداث شد. این احتمال براساس کشف تعداد زیادی لوله‌های سفالی انتقال آب به مکان فوق داده شده است.

۱۵. ضرابخانه (Mint): این بنا در جنوب شرقی آگورا حدود ۴۰۰ ق.م احداث شد.

۱۶. دادگاه (Lawcourts): این بنا در گوشه شمالی رواق آتالوس بین قرون ۴-۵ ق.م تاریخ‌گذاری شده است. در این مکان است که ۲۰۱ یا ۵۰۱ نفر از شهروندان آتنی، هیئت‌منصفه را به وجود می‌آورند. جعبه‌های رأی پیداشده در گوشه شمالی استوای آتالوس، مؤید این مطلب است.

۱۷. بنای هرمس (Northwest corner and the Herms): این بنا در گوشه شمال غربی آگورا مکانی مخصوص هرمس بوده که

هم‌پای گذشت زمان، و با تغییر شیوه‌های حکومتی از مردم‌سالاری به پادشاهی، شاهد افول این نوع بناها و به تبع افول روابط اجتماعی- فرهنگی خاص دوره کلاسیک هستیم. در این رابطه به دو خصیصه آگورا اشاره می‌شود؛ «سرپوشیده نبودن» و «محدود بودن» (فلامکی، ۱۳۷۱: ۶۰). به تدریج که یونانیان مراحل متفاوتی از زندگی سیاسی- اجتماعی را تجربه می‌کنند، ضمانت‌های تحرکات و تعاملات اجتماعی- فرهنگی خاص دوره کلاسیک کم‌رنگ‌تر شده، و به نابودی بنیادهای اجتماعی شکل‌گرفته در فضای آگورا منجر شده است.

در این سیر زمانی آگورا معنای واقعی خود را از دست می‌دهد، و فضاهای دیگری با کارکردهای آگورا، به صورت پراکنده در سطح شهرها به وجود می‌آید. این پراکندگی تأثیر زیادی بر کم‌رنگ کردن تعاملات اجتماعی شهروندان داشته، و به عنوان مانعی در برقراری آزادانه روابط اجتماعی شهروندان عمل می‌کرده است. در این سیر زمانی، آگورا از میان دو خصیصه فوق یکی را نگه می‌دارد (سرپوشیده نبودن)، و یکی را رها می‌کند (محدود بودن).

سرپوشیده نبودن فضاها، تا امروز نیز نزد شهرنشینان اروپایی حفظ شده، حال آنکه محدود بودن میدان، از راه بیرون بردن تدریجی و مستمر فعالیت‌های اصلی از این حیطه مکانی، از بین رفته است (همان: ۶۱).

آگورا را از جنبه‌های متفاوت همبستگی و استقلال نیز می‌توان مطالعه کرد؛ از یک جنبه نوعی بین بناهای معماری اطراف آگورا رابطه منطقی خاصی را مشاهده کرد (همبستگی). در عین اینکه هر بنایی استقلال و شخصیت خود را نیز کاملاً حفظ کرده است (استقلال). به عبارت دیگر، با وجود اینکه تک‌تک بناهای فوق، با هدف مشخص و متفاوت سیاسی، قضایی، اقتصادی، مذهبی، اجتماعی، و فرهنگی ساخته شده است، به دلیل اینکه این بناها در نزدیکی هم و با هدف تعالی تعاملات اجتماعی و فرهنگی جامعه وقت ایجاد شده، می‌توان نوعی وحدت را بین این بناها مشخص کرد.

یکی از عوامل که در راستای درک بهتر تعاملات اجتماعی و فرهنگی درون آگورا مؤثر است، توجه به نقش سازندگان شهری در چگونگی برخورد شهروندان نسبت به فضاهای عمومی شهری است. بر این اساس در مطالعه فضاهای شهری، می‌توان براساس موارد مندرج در جدول ۱، نقش سازندگان شهر را در تمایل و یا بی‌رغبتی نسبت به انواع ارتباطات شهروندان مشخص کرد (طالی، ۱۳۸۳: ۱۶۷)

با مطالعه آگورای آتن، می‌توان تا حدودی از نقش سازندگان شهری در ارتباطات اجتماعی- فرهنگی شکل گرفته در آگورا، کسب اطلاع کرد. در آگورای آتن و بناهای معماری اطراف آن، نشانی از دیوار و یا هر مانع دیگری در راستای بی‌رغبتی به ارتباطات اجتماعی و فرهنگی شهروندان دیده نمی‌شود. سنگ‌های مرزی پیداشده در اطراف آگورا که در فوق به آن پرداخته شد، مانعی در راستای این ارتباطات نیست. تجمع بناهای عمومی شهری در اطراف آگورا و

می‌توان به حرکت دسته‌جمعی شهروندان، گردش، و مسابقات ارباب‌رانی اشاره کرد. شهروندان آتنی در ورود و خروج از آگورا از این جاده‌ها و پیاده‌روها عبور می‌کنند. در این رابطه می‌توان گونه مشابهی از تعاملات خاص درون آگورا را در این فضاهای شهری و در رفت و آمد شهروندان انتظار داشت. به نظر می‌رسد مباحث مطرح در آگورا در این فضاها نیز همچنان مطرح و مورد بحث قرار می‌گرفته است، چرا که این شهروندان در هنگام ورود و خروج از آگورا در این فضاها قدم می‌زدند و مباحث روز درون آگورا را دنبال می‌کرده‌اند. چگونگی قرارگیری جاده‌ها و گذرگاه‌های اطراف آگورا طبیعتاً در میزان مشارکت شهروندان در این فضا تأثیرگذار است. این چنین است که با مطالعه دیگر فضاهای شهری اطراف آگورا همچون جاده‌ها و پیاده‌روها، تا حدودی می‌توان از نقش دولت‌مردان در اهمیت دادن به فضاهای شهری عمومی کسب اطلاع کرد. در این رابطه مهم‌ترین خیابان‌های وقت آتن کلاسیک از آگورا عبور می‌کرده که خود نقش زیادی در کم و کیف تعاملات درون آگورا داشته است.

آگورا در «نظریه مکان» از منظر فضاهای شهری

در راستای تفهیم جایگاه آگورا در این نظریه و نقش آن در برهم‌کنش‌های اجتماعی- فرهنگی، بناهای معماری اطراف آگورا به دو دسته تقسیم می‌شود:

۱. مکان‌های تأمین‌کننده مردم‌سالاری در آتن: تولوس، مجلس سنا، مکان‌هایی در جهت آگاهی شهروندان از اطلاعات و اخبار عمومی و معمول روز، سنگ‌های مرزی، دفتر دادرسی شهر، ضرابخانه، دادگاه، و مکان‌های وضع و اجرای قوانین نمونه‌هایی از مورد فوق هستند.

۲. مکان‌های عمومی جهت اجتماع عمدی شهروندان در آگورا: این مکان‌ها شامل معابد، بازار، رواق‌های عموم، بناهایی با کاربرد تجاری، و یک سری بناهایی است که هدف از ساخت آن را اسکان بیشتر شهروندان در آگورا می‌دانند.

بناهای معماری دسته اول، لازمه حضور و گسترش بناهای نوع دوم است. به عبارت دیگر، ایجاد بناهایی در راستای اهداف دموکراتیک آتن، نقش اساسی در تمرکز دادن بناهای عمومی شهری در اطراف خود دارد. به نظر می‌رسد انگیزه ساختن هر دو دسته فوق در یک فضای شهری، در راستای بهبود تعاملات اجتماعی- فرهنگی در شهر آتن بوده است. توجه به بناهای معماری اطراف آگورا و تمرکز این بناها در اطراف آن، با کارکردهای متنوع سیاسی، قضایی، اقتصادی، مذهبی، اجتماعی، و فرهنگی می‌تواند آگورا را به عنوان سمبلی از فضاهای شهری دولت شهرهای یونان عصر کلاسیک، مطرح کند. با نگاهی به سیر تاریخ معماری و شهرسازی غرب، به‌ویژه یونان، می‌توان افول بناهای معماری عمومی و پراکندگی آنها را نسبت به تعالی بناهای معماری عمومی و تمرکز این بناها در اطراف آگورا مشاهده کرد.

۳. پیاده کردن مردم‌سالاری به شهروندان این فرصت را می‌دهد که از یکدیگر یاد بگیرند و به جامعه کمک کنند تا ارزش‌ها و اولویت‌های خود را تعیین کند (تیاسن، ۱۳۸۴: ۷۱۷).

توجه به این مهم ضروری است که هر اندازه شهروند آتنی به عنوان یک عضو جامعه، خود را در قبال مسئولیت‌ها، خواسته‌ها، و توانایی‌های اجتماعی دخیل بداند، به همان اندازه بعد اجتماعی فضاهای شهری پر رنگ‌تر شده و کارکرد این فضاها، در جهت اهداف فوق بیشتر می‌شود. در این زمینه آگورا به عنوان فضای شهری، دارای کارکردهای گوناگون بازار و مرکز اقتصادی شهر، محل تجمعات مذهبی و مرکز مذهبی شهر، محل برگزاری مسابقات ورزشی، محل یادگیری و آموزش تعلیمات نظامی، کاربری‌های تئاتری^۸، محل اجتماع شهروندان، مرکز اداری شهر، و مکانی برای اجتماع اشخاص محروم از حقوق اجتماعی است که همگی اینها با حضور این شهروندان است که کاربردی، زنده، پویا و تأثیرگذار در این تعاملات می‌شوند. نقش و کارکرد آگورا را هنگامی می‌توان ملموس‌تر کرد که همه کارکردهای فوق را در یک مکان (آگورا) با هم، در مرکز آتن باستان فرض کرد. این چنین است که نقش شهروندان در پویایی شهری، زنده نگه داشتن حیات اجتماعی شهر، و به طبع رواج تعاملات اجتماعی - فرهنگی در سایه نظام حکومتی دموکراتیک بارز می‌شود.

«کونین لینچ» در مورد نقش شهروندان در شکل‌دهی به فضاهای شهری می‌نویسد:

"عوامل متحرک هر شهر، خاصه مردم و فعالیت‌های آن، همان قدر در ایجاد تصویر هر شهر در ذهن مؤثرند که عوامل ثابت جسم شهر. و آدمیان نه تنها ناظر مناظر شهرند، بلکه خود نیز جزئی از آن هستند" (لینچ، ۱۳۷۲: ۱۱-۱۰).

در نهایت، توجه به شیوه‌های برخورد شهروندان با فضاهای عمومی شهری، و عوامل مؤثر بر حضور آنها در این فضاها، مؤلفه‌هایی است که در راستای درک بهتر تعاملات شهری ضروری است. در این رابطه از جمله عوامل مؤثر بر حضور شهروندان آتنی در آگورا می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- سیستم حکومتی دموکراتیک آتن
- وجود مهم‌ترین مکان‌های شهری از جمله مکان‌های مذهبی، اداری، قضایی، تجاری، اجتماعی، و مکان‌های گذران اوقات فراغت در اطراف آگورا.
- آگورا تقریباً در مرکز شهر واقع شده و مناطق مختلف جغرافیایی را به هم مرتبط می‌سازد.
- مهم‌ترین جاده شهری آتن از کنار آگورا عبور می‌کند.
- به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی و کاربردهای گوناگون فضاهای اطراف آگورا، اکثر شهروندان آتنی روزانه با این مکان در ارتباطند.

جدول ۱. موارد مؤثر در تمایل و یا بی‌رغبتی شهروندان به انواع تعاملات. مأخذ: نگارندگان.
Table 1. Effective factors in citizens' willingness or unwillingness toward a variety of relations. Source: authors.

جداسازی	برقراری ارتباط
وجود دیوار	نبود دیوار
سرعت زیاد	سرعت کم
اختلاف سطح	همسطح بودن
جهت‌گیری پشت به دیگران	جهت‌گیری رو به دیگران

نزدیکی این بناها از طرفی به یکدیگر و از طرف دیگر به آگورا، عامل مهمی در کم‌کردن سرعت حرکت شهروندان، و تجمع آنها در مکان فوق دارد. همسطح بودن فضای اشغال‌شده آگورا از یک طرف، و هم سطح بودن آن (آگورا) نسبت به بناهای معماری اطراف از طرف دیگر، نقشی اساسی در ارتقای کیفیت تعاملات اجتماعی فرهنگی شهروندان داشته است. در ضمن، سکوی سخنرانی موجود در آگورا، مانعی در کیفیت این تعاملات از طریق اختلاف سطح، نخواهد داشت. ایجاد تعداد زیادی بنای معماری در اطراف آگورا، با هدف تعامل و ارتباط بیشتر شهروندان با یکدیگر، نشان از توجه سازندگان شهری به کیفیت تعاملات اجتماعی ایجاد شده در مکان فوق دارد.

علاوه بر مورد فوق شناخت حکومت دموکراتیک آتن در درک و تأثیر بر تعاملات اجتماعی فرهنگی آتن وقت به واسطه حضور شهروندان، ضروری است. نباید این نکته را فراموش کرد که مردم‌سالاری در آتن هر اندازه هم که محدودکننده حضور اکثریت ساکنان شهر در فعالیت‌های اجتماعی شهری باشد^۹، اما پر واضح است که همین مردم‌سالاری اقلیت، چنان تأثیری در روابط اجتماعی و فرهنگی شکل گرفته شده در آتن داشته که تصور چنین جامعه‌ای در این سطح از ارتباطات، در این بعد زمانی در تصور نمی‌گنجد. مقایسه آتن دوره کلاسیک با دولت‌های هم‌زمان همسایه مؤید نکات فوق است.

در این زمینه سه شیوه متفاوتی که مردم‌سالاری به وسیله آنها حیات شهروندان را شکوفا و بارور می‌کند عبارت است از:

۱. آزادی سیاسی جزئی از آزادی انسان است و اعمال حقوق مدنی و سیاسی، بخش اصلی حیات فردی، به عنوان موجودی اجتماعی را تشکیل می‌دهد.
۲. مردم‌سالاری در بالابردن شرایطی که مردم بتوانند مطالبات خود را بیان و از آنها حمایت کرده و به گوش مقامات برسانند، دارای ارزش ابزاری بسیار زیادی است.

نتیجه گیری

با نگاهی به دولت‌شهرهای یونان باستان، و مقایسه ساختارهای شهری آنها با یکدیگر، فضاهای شهری آتن در دوره کلاسیک را می‌توان متعالی‌ترین فضای شهری یونان، در راستای تعالی تعاملات اجتماعی - فرهنگی، به واسطه تمرکز بناهای عمومی اطراف آگورا به حساب آورد. نحوه سازماندهی این فضاها و تنوع عملکردی آنها نشانگر شکل خاصی از این تعاملات است. سیمای شهری آتن با محدوده مشخص و فرم متناسب شهری و قرارگیری فضاهای عمومی شهری در مرکز فیزیکی شهر، جامعه کلاسیک آتن و تعاملات شکل گرفته شده در آن را به همراه بینش شهروندان به این فضاهای شهری برای ما نمایان می‌کند. تأکید بر ساخت بناهایی با کارکرد عمومی، به واسطه سیستم حکومتی مردمسالار آتن، و حمایت شهروندان آتنی از این سیستم، به واسطه حضور در این فضاها، چنان در رشد و تعالی تعاملات اجتماعی - فرهنگی آتن مؤثر بوده که بسیاری از برنامه‌ریزان شهری عصر حاضر، در ایجاد و ارتقای کیفیت تعاملات اجتماعی - فرهنگی شهری، از الگوهای این شهر کمک می‌گیرند. تمرکز بناهای اطراف آگورا و تنوع عملکردی آنها به حدی بوده که تمام شهروندان آتن را روزانه به طرق گوناگون درگیر این فضا و در نتیجه فعالیت‌های اجتماعی - فرهنگی شکل گرفته شده در آگورا می‌کرد. آگورا را نمی‌توان مستقل از بناهای اطراف خود و تنها به عنوان یک فضای شهری امور را در پی داشت و کم و کیف آن را نیز تنظیم می‌کرد. آگورا را نمی‌توان مستقل از بناهای اطراف خود و تنها به عنوان یک فضای شهری تعریف کرد. براساس آثار و اشیای پیداشده در کاوش‌های آگورا، منابع و کتب متعدد تاریخی در رابطه با شهر آتن، پیشینه تاریخی یونان، توجه به سیستم حکومتی وقت، و تجمع تمام بناهای مهم و عمومی شهری در اطراف آگورا، می‌توان تعاملات، ارتباطات، کنش‌ها و برهمکنش‌های شکل گرفته شده در آتن کلاسیک را در ارتباط با این فضای شهری مشاهده و مطالعه کرد. ارتباط متقابل آگورا به عنوان یک فضای شهری با تعاملات شکل گرفته شده در آن بدین طریق است که تعاملات اجتماعی - فرهنگی بین شهروندان، در شکل‌دهی فضایی و کیفیت عملکرد آگورا تأثیر می‌گذارد، و از طرف دیگر فضاهای شهری بسته به موقعیت آن در ساختار شهری، و اینکه چه ارتباطی با بناهای اطراف خود دارد، در کم و کیف تعاملات شهری مؤثر بوده است. این فضای شهری را بعدها می‌توان در فرم‌های رومی مشاهده کرد. فضاهایی که به بهترین شکل نقش آگورای دوره کلاسیک را به دوره رومی منتقل کرد. این فرم‌ها تا حد زیادی توانستند ارتباطات ایجاد شده در آگورای کلاسیک را در خود نمایان سازند. سوی از این، در نهایت باید اشاره کرد که تعاملات اجتماعی - فرهنگی شکل گرفته در آگورا تأثیر زیادی در اتحاد فکری شهروندان، شناخت بیشتر شهروندان از یکدیگر، آگاهی شهروندان از اخبار و اطلاعات روز شهر و منطقه، تبادل اطلاعات و انتقال تجربیات، بروز توانایی فردی، ایجاد «ما»ی جمعی، و رواج فلسفه و عقل‌گرایی داشته است.

پی‌نوشت‌ها

- اصطلاح دموکراسی (مردم‌سالاری) از نظر واژه‌ای، از ترکیب دو واژه دموس (Demos) به معنی مردم، و کراسین (Kratein) به معنی حکومت کردن به وجود آمده است. ترکیب این دو واژه حکومت کردن مردم یا مردم‌سالاری معنی می‌دهد، که جغرافیایی‌ترین گونه حکومت شمرده می‌شود (مجتهدزاده، ۱۳۸۴: ۵). در این رابطه در یونان باستان، علی‌رغم حذف زنان و بردگان، شاهد گونه‌های دموکراسی مشارکتی هستیم، که بنیان آن در میدان شهر (آگورا) قرار داشت (لاسون، ۱۳۸۱: ۳۱۳). ۲. هرمنوتیک بازسازی به معنای بازسازی گذشته براساس تفسیر صورت گرفته از مواد فرهنگی به جای مانده از گذشته است. از جمله دانشمندانی که در شروع، استقلال، و تعالی هرمنوتیک بازسازی مؤثر بودند می‌توان به «شلایر ماخر» و «ویلیام دیلتای» اشاره کرد. شلایر ماخر (۱۷۶۷-۱۸۳۴) که از سردمداران هرمنوتیک است، توجه خاصی به بازسازی گذشته و هرمنوتیک بازسازی داشت (بلایش، ۱۳۸۰: ۸). دیلتای (۱۹۱۱-۱۸۳۳) نیز همچون «ماخر» به دنبال بازسازی تاریخی با روش هرمنوتیک بازسازی بود. چارچوب فکری او متأثر از سه جریان فکری هم‌زمان خود یعنی اثبات‌گرایی، رومانسیسم، و تاریخ‌گرایی بود و بر پایه این جریان‌های فکری روش هرمنوتیکی خود را تعیین کرد (دیلتای، ۱۳۸۵: ۳). نام یونان در نزد یونانیان باستان هلاس (Hellas) بوده و به یک مرد یونانی hellene و یک زن یونانی hellenin می‌گفته‌اند (خدادادیان، ۱۳۸۵: ۱۵). ۴. از جمله این تغییرات در سازمان اجتماعی آتن، تبدیل آن به چهار قبیله (هر قبیله ۳۰ تیره، و هر تیره ۳۰ طايفه) بوده است. از لحاظ جغرافیایی نیز آتن به ۱۰ ناحیه و ۳۰ حوزه تقسیم شد (مرشدلو، ۱۳۸۳: ۸۱). ۵. «مورس» به نقل از «کیتو» در باب دولت‌شهر و پولیس می‌نویسد: "پولیس لغت یونانی است که ما آن را دولت‌شهر ترجمه می‌کنیم، این واژه ترجمه بدی است، زیرا شبیه یک شهر نبود و بیشتر به مثابه یک دولت است... اما از آنجایی که پولیس به آن مفهوم که در یونان وجود داشت، امروزه وجود خارجی ندارد، مترادف صحیحی هم برای آن نمی‌توان پیدا کرد" (مورس، ۱۳۷۳: ۳۳). ۶. معبد یکی از مراکز زندگی توده‌های دولت‌شهرها بوده و خزانه دولت‌شهرها در آن نگهداری، و جشن‌های باشکوه و رسمی در جوار آن برگزار می‌شده است. معابد عموماً بر تپه و یا شالوده‌های بلند بنا می‌شده تا از دیگر ساختمان‌های شهری، متمایز شود. این معابد مسقف بوده و عموماً شکل مربع - مستطیل داشته است (کوروفکین، ۱۳۷۹: ۱۳۲).
- نام عمومی است که به تپه دفاعی اولیه اطلاق می‌شود. ۸. شکوه معماری آتن دوره کلاسیک را می‌توان در بناهای مذهبی ساخته شده توسط آنها مشاهده کرد (کوروفکین، ۱۳۷۹: ۱۳۲). ۹. مراد از محصور کردن، کشیدن دیوار اطراف آگورا نیست، بلکه استفاده از سنگ‌های مرزی برای مشخص کردن محدوده آگوراست. ۱۰. آگورا ابتدا در کاخ شهرهای کرتی پدید آمد و به عنوان المان اصلی در شکل‌گیری کاخ‌های مینوسی مطرح بود (زارعی، ۱۳۷۹: ۲۴۰). ۱۱. نامنظم بودن شکل هندسی آگورا و کوچک بودن یک طرف آن، با بزرگ‌تر کردن طرف مقابل آن جبران می‌شده است (آگورای شهر آموس). در ضمن در صورت منظم بودن شکل هندسی آگورا، به نظر هر بر (طرف) آن کمتر از یک ۱۰۰ متر نبوده است (فلامکی، ۱۳۷۱: ۶۰). ۱۲. کاوش در آگورای آتن از سال ۱۸۵۹م آغاز و تا نیمه دوم قرن بیستم ادامه داشت (Townsend، 1-2: 1995).
- در باب ارجحیت بناهای عمومی به بناهای شخصی، باید اشاره کرد که در طی ۱۶ سال بین ۴۴۷ق.م تا ۴۳۱ق.م، مردم آتن رأی دادند که ۵۷/۰۰۶/۰۰۰ دلار صرف احداث بناهای عمومی، مجسمه‌ها و نقاشی‌های آن شود (دورانت، ۱۳۴۹: ۱۲۸). ۱۴. در مورد ساختمان‌های شمالی و شرقی آگورا، اطلاعات چندانی در دست نیست.
- گفته می‌شود در این قسمت بود که سقراط و دیگر مجرمان اعدام شدند (Camp، 2003: 20). ۱۶. بر روی این الواح چنین نوشته شده است: "هیچ کتابی امانت داده نمی‌شود،

زیرا ما سوگند وفاداری خورده‌ایم." (Camp, 2003:32). ۱۷ / نمود این شهروندان در فضاهای شهری آتن چنان محدود است که «فولگ» در این باب می‌نویسد: "دولت-شهرها را می‌توان جامعه مردان دانست. چرا که تنها اتباع مرد و بالغ می‌توانستند در حیات اجتماعی شرکت کنند. این امر در آتن به معنای مستثنا کردن زنان، بردگان و بیگانگان مقیم، یا حدود تقریبی ۸۵ درصد از کل جمعیت آتن بود" (فولگ، ۱۳۸۰: ۱۳۵). در باب کم و کیف مردم‌سالاری آتن مباحث گوناگونی مطرح شده است: بنا به گفته غلامعلی همایون: "دموکراسی آتن قرن ۵ ق.م فقط از نظر فرم و در مقام مقایسه با حکومتی استبدادی یک دموکراسی است" (همایون، ۱۳۵۳: ۱۱). فریدون تفضلی نیز چنین می‌نویسد: "حکومت آتن در زمان افلاطون تبدیل به دموکراسی یک اقلیت معدود همراه با استثمار اکثریت شده بود" (تفضلی، ۱۳۸۱: ۱۱۱). در برابر این نویسندگان "ویل دورانت" می‌نویسد: "دوره‌ای که میان تولد پریکلز و مرگ ارسطو واقع شده است، چه در حد خود و چه از لحاظ تأثیری که بر انسان متمدن داشته است بدون شک مهم‌ترین دوره تاریخ جهان است" (دورانت، ۱۳۴۹: ۱). در اولین صفحه بخش «دولت» در دانشنامه انکارتا نیز آمده است: "در پیامد امپراطوری‌های دیکتاتوری مصر، آشور، پارس و مقدونی در حکومت شهرهای یونانی، نخستین جامعه خودگردان پدید آمد که در آن حاکمیت قانون چیرگی دارد" (مجتهدزاده، ۱۳۸۴: ۵). موریس نیز به نقل از کیتو می‌نویسد: "اگر از معیارهای ما برای تمدن که رفاه و پیچیدگی است بگذریم، آتن بین ۴۸۰ تا ۳۸۰ ق.م مشخصاً متمدن‌ترین جامعه‌ای است که تاکنون وجود داشته است" (موریس، ۱۳۷۳: ۳۸). «یاسپرس» (۱۳۷۳) نیز دوره کلاسیک تاریخ یونان را عصری محوری در تاریخ تمدن جهان می‌داند/ ۱۸. این کارکرد آگورا، تا زمانی که یک تئاتر مخصوص در شیب جنوبی آکروپولیس ساخته شد، ادامه داشت (موریس، ۱۳۷۳: ۵۰).

فهرست منابع

- ارسطو، ۱۳۸۱. سیاست. ت: حمید عنایت، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- بلایش، ژوزف. ۱۳۸۰. گزیده هرمنوتیک معاصر. ت: سعید جهانگیری، آبادان: نشر پرسش.
- بهمنش، احمد. ۱۳۳۸. تاریخ یونان قدیم، جلد اول، از آغاز تا جنگ پلوپونز. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- تفضلی، فریدون. ۱۳۸۱. از یونان و روم باستان: تکامل آهسته اندیشه‌ها و شیوه تفکر اقتصادی. مجله تحقیقات اقتصادی، (۶۱): ۱۴۷-۱۰۷.
- تولایی، نوین. ۱۳۸۲. فضای شهری و روابط اجتماعی - فرهنگی. نامه پژوهش فرهنگی، ۷ (۵): ۱۴۰-۱۰۹.
- تیاسن، آمار. ۱۳۸۴. دموکراسی به مثابه ارزشی جهان شمول (۱) و (۲). ت: مهدی حجت، مجله مردم‌سالاری (۷۲۳-۷۱۴)، شماره ۹۸۸ و ۹۹۱.
- حیدرپور، امیراقبال. ۱۳۸۲. تاریخچه معماری جهان (تا اول دوره روکوکو). چاپ اول، مشهد: انتشارات سنبله.
- خدادادیان، اردشیر. ۱۳۸۵. تاریخ یونان باستان. چاپ اول، تهران: انتشارات سخن.
- خوشنویس، احمد میرزا کوچک. ۱۳۸۵. دولت شهر آرمانی ایرانی مفهوم فضای شهری ایرانی. باغ نظر، (۶): ۱۱۸-۱۰۱.
- دورانت، ویلیام جیمز. ۱۳۴۹. تاریخ تمدن، جلد پنجم، عصر طلایی یونان و هنر و فلسفه. ت: فتح الله مجتبیایی. تهران: انتشارات اقبال.
- دیلتای، ویلیام. ۱۳۸۵. پیدایش نظریه هرمنوتیک در جامعه‌شناسی انتقادی. ت: حسن چاوشیان، تهران: انتشارات اختران.
- زارعی، محمد ابراهیم. ۱۳۷۹. آشنایی با معماری جهان. چاپ اول. همدان: نشر فن آوران.
- سرسنگی، مجید. ۱۳۸۳. فضای فیزیکی در نمایش یونانی از آغاز تا دوره هلنی. نشریه هنرهای زیبا، (۱۸): ۸۶-۷۹.
- شوای، فرانسوا. ۱۳۷۵. شهرسازی، تخیلات و واقعیات. ت: دکتر محسن حبیبی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- طالبی، ژاله. ۱۳۸۳. روابط اجتماعی در فضاهای شهری. نامه علوم اجتماعی (۲۴): ۱۸۰-۱۶۱.
- طباطبایی، سید جواد. ۱۳۷۵. زوال اندیشه سیاسی در ایران. تهران: انتشارات کویر.
- فلامکی، محمدمنصور. ۱۳۷۱. شکل‌گیری معماری در تجارب ایران و غرب. چاپ اول. تهران: انتشارات فضا.
- فولگ، اشیپیل. ۱۳۸۰. تمدن مغرب زمین، جلد اول. ت: محمد حسین آریا، چاپ اول، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- کوروفکین، ف.پ. ۱۳۷۹. تاریخ یونان باستان. ت: غلامحسین متین، چاپ اول، تهران: انتشارات محور.
- لارسون، استفان. ۱۳۸۱. محفل‌های مطالعه و دموکراسی در سوئد. ت: منوچهر حقیقی راد. ارغنون (۲۰): ۳۳۸-۲۷۹.
- لینچ، کوین. ۱۳۷۲. سیمای شهر. ت: منوچهر مزینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مجتهدزاده، پیروز. ۱۳۸۴. دموکراسی و هویت ایرانی بحثی در جغرافیای سیاسی ایران و ایران‌شناسی. مجله سیاسی اقتصادی (۲۲۲-۲۲۱): ۲۱-۴.
- مرشدلو، جواد. ۱۳۸۳. بررسی ویژگی پویایی در تمدن یونان باستان با تکیه بر تحولات نظام مدنی آتن. تاریخ پژوهی، ۶ (۱۹): ۹۶-۶۶.
- موریس، جیمز. ۱۳۷۳. تاریخ شکل شهر تا انقلاب صنعتی. ت: راضیه رضازاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه علم و صنعت.
- هانری، استیرلن. ۱۳۸۱. دایره المعارف معماری جهان. ت: نادر روزرخ، چاپ اول، تهران: انتشارات فرهنگیان.
- همایون، غلامعلی. ۱۳۵۳. اثرات هنر ایران بر یونان. هنر و مردم، (۱۴۳): ۳۱-۱۰.
- یاسپرس، کارل. ۱۳۷۳. آغاز و انجام تاریخ. ت: محمد حسن لطفی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- یکتایی، مجید. ۱۳۵۲. مبانی تمدن یونان. مجله هنر و مردم، (۱۲۹): ۱۸-۱۶.

Reference List

- Aristotle. (2002). *Politics*. Translated by Enayat, H. Tehran: Elmi va farhangi.
- Arsangi, M. (2004). Faza- ye fiziki dar namayesh- e yoonani az aghaz ta dore- ye heleni. *Journal of Honar- ha- ye ziba*, (18): 79-86.
- Behmanesh, A. (1959). *Tarikh- e yoonan- e ghadim* [History of ancient Greece]. Tehran: University of Tehran.
- Bleicher, J. (2001). *Contemporary hermeneutics: hermeneutics as method, philosophy and critique*. Translated by Jahangiri, S. Abadan: Porsesh.
- Camp II, John. Mck. (2003). *The Athenian Agora*. American School of Classical Studies at Athens.
- Choay, F. (2006). *Shahrsazi, takhayolat va vagheyat* [L'urbanisme, utopies et réalités, une anthologie]. Translated by Habibi, M. Tehran: University of Tehran.
- Dilthey, W. (2006). *Peydayesh- e nazarie- ye hermenotic dar jamee shenasi- e enteghadi* [Genesis of hermeneutics In critical sociology]. Translated by Chavoshian, H. Tehran: Akhtaran.
- Durant, W. J. (1970). *Tarikh- e tamadon* [The story of civilization]. Vol. 5. Translated by Mojtabae, F. Tehran: Eghbal.
- Falamaki, M. M. (1992). *Sheklgiri- e memari dar tajarob- e Iran va gharb* [Formation of Architecture in Iran and the West experiences]. Tehran: Faza.
- Heydarpour, A. E. (2003). *Tarikhche- ye memari- e jahan* [History of World Architecture]. Mashhad: Sonbole.
- Homayoon, Gh. (1974). Asarat- e honar- e Iran bar yoonan [Effects of Iran art on Greece art]. *Honar o mardom Journal*, (143): 10-13.
- Khodadadian, A. (2006). *Tarikh- e yoonan- e bastan* [History of ancient Greece]. Tehran: Sokhan.
- Khoshnevis, M. A. (2006). Dolatshahr- e armani Irani mafhum- e fazay- e shahri- e Irani [Iranian Spiritual Polis, the concept of Iranian urban space]. *Bagh- e nazar*, 3 (6): 102-117.
- Korovkin, F. P. (2000). *History of ancient Greece*. Translated by Matin, Gh. Tehran: Mehvar.
- Lang, Mabel. 2004. *The Athenian Citizen Democracy in the Athenian Agora*. American School of Classical Studies at Athens.
- Larson, S. *Democracy and study circles in Sweden*. Translated by Haghghi rad, M. Arghanoon Journal, (20): 279-338.
- Lynch, K. (1993). *The Image of the city*. Translated by Mozayeni, M. Tehran: University of Tehran.
- Mojtahedzade, P. (2005). Democracy va hoviati- e Irani bahsi dar joghrafia- ye siasi- e Iran va Iranshenasi [Iranian democracy & identity debate in Iran and Iranian political geography]. *Siasi eghtesadi Journal*, (221-222): 4-21.
- Morris, A. J. (1994). *History of urban form: before the industrial revolutions*. Translated by Rezazade, R. Tehran: Jahad daneshgahi- e Elm o sanat.
- Morshedlou, J. (2004). Barresi- e vijegi- ye puyae dar tamadon- e yoonan- e bastan ba tekye bar tahavolat- e nezam- e madani- e Aten [Dynamic characteristics of the civilization of ancient Greece, with emphasis on the development of civil Athens]. *Tarikh pajohi Journal*, 6 (19): 66-96.
- Prasad, A. 2002. *The Contest Over Meaning, Hermeneutics as a interpretive Methodology For Understanding texts*, in the organizational research Methods. Sage Publication: vol5.
- Spielvogel, J. (2001). *Western civilization*. Vol. 1. Translated by Arya, M. H. Tehran: Amirkabir.
- Stierlin, H. (2002). *Encyclopedia of world architecture*. Translated by Roozrokh, N. Tehran: Farhangian.
- Tabatabaee, S. J. (1996). *Zaval- e andishe- ye siasi dar Iran* [Deterioration of political thought in Iran]. Tehran: Kavir.
- Tafazoli, F. (2002). Az yoonan va room- e bastan [About ancient Greece & Rome]. *Tahghihat- e eghtesadi Journal*, (61): 107-147.
- Talebi, Zh. (2004). Ravabet- e ejtemae dar fazaha- ye shahri [Social relations in urban spaces]. *Name- ye olum- e ejtemae*, (24): 161-180.
- Tavallae, N. (2003). Faza- ye shahri va ravabet- e ejtemae- farhangi [Urban space and social - cultural Relations]. *Name- ye pajuhesh farhangi*, 7 (5): 109- 140.
- Tiasen, A. (2005). *Democracy be masabeh- e arzeshi jahanshool* [Democracy as a universal value]. Translated by Hojat, M. Mardomsalari Journal, (991, 998): 714-723.
- Townsend. (1995). *The Athenian Agora, the East Side of the Agora the Remains Beneath the Stoa of Attalos*, Volume XXVII. Princeton, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens.
- Trancik, Roger. (1986). *Finding Lost Space*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Yektaee, M. (1973). Mabani- ye tamadon- e yoonan [Basics of Greek civilization]. *Honar o mardom Journal*, (129): 16-18.
- Zaree, M. (2000). *Ashnaee ba memari- e jahan* [Introduction to World Architecture]. Hamedan: Fanavaran.

The Agora and its Cultural–Social Relations in Classical Athens

Hasan Karimian*
Seyed Mehdi Mousavinia**

Abstract

The government of Ancient Athens concerned itself with many aspects of the lives of its citizens. In the pure democracy of Athens, the government was not only of the people and for the people but also by the people to a far greater extent than is possible in the large representative democracies of the present time. Because of the scope of governmental activity and the mass participation of the citizens, much government machinery and paraphernalia were needed. It is through the remaining of this machinery found in the center of civic life, the Agora, that the pure democracy of ancient Athens can be most vividly illustrated. Fortunately for us, the stone, metals, and pottery which the Athenians used are relatively imperishable; so we have much of this primary evidence to supplement and illustrate the literature and history written by ancient authors. These remainders are records inscribed on marble or lead, currency, standard weights and measures, paraphernalia of the law courts, tokens, estroca, and buildings. Perhaps the most important of these are the laws and other records carved into stone for the ancient Athenians themselves.

The center of public activity, the Agora was a large open square where all citizens could assemble. It was used for a variety of functions: trading, religious processions, athletic contests, military training, theatrical performances and ostracism. Around its edges stood the buildings needed to run democracy: the Council House (Bouleuterion), the magistrates' headquarters, the archives, mint, lawcourts, and civic offices. Boundary stones indicate that the Agora had well-recognized geographical limits. The Agora is located immediately north of three rocky heights: the Acropolis (Athens' citadel, the sacred center and treasury), the Areopagus (the seat of Athens' oldest and most august court) and the Pnyx (the meeting place of the Legislative Assembly). It was on the Pnyx that policies initiated by magistrates and committees in the offices of the Agora were submitted to the Athenians. These meetings were held four times a month to enact legislation, hear embassies, and deal with such matters as food supply and the defense of the country. The meetings convened at dawn, and reluctant citizens were swept up from the Agora by slaves holding the ends of a long rope wet with red paint which would mark the clothes and thus make liable to a fine anyone who lingered or attempted to evade the call of duty.

In this regard, the Agora was one of the urban spaces in classical Athens. The Agora as an urban space had a main role in the social-cultural relationship among citizens in Classical Athens. How this space acted to socio-cultural interactions of the inhabitants of Athens is one of the main questions for which this paper attempts to find an answer. The present paper illustrates the significant effect that the Agora had in the cultural behaviour of the inhabitants of the City of Athens in the classical era. In other words, it analyses the functionality of this open space (square) through the Hermeneutic method, and reconstructs the social communication of Athens's inhabitants. This research demonstrates that the Agora was formed based on the philosophical and cosmological thoughts of the residents of the Classical Athens and played a significant role in development of the cultural behaviour of the Athenians.

Keywords

The Agora, Athens, Classical period, Urban space, Social relations, Cultural relations.

.....

*. PhD in Archaeology. Faculty member at the historical archaeology department, University of Tehran.

hkarimi@ut.ac.ir

**.. PhD candidate in historical archaeology, University of Tehran.

m.mousavinia@ut.ac.ir